

*Чанишева А. Р.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СТРУКТУРА ЗМІСТУ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті досліджується структура змісту зобов'язальних відносин. Зобов'язальні відносини розглядаються як системне утворення, що складається із певних елементів, які знаходяться у певному співвідношенні та взаємодіють між собою. Розробляються нові теоретичні положення, які можуть бути науковим підґрунтям для вдосконалення правового регулювання майнових відносин.

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальні відносини, зміст зобов'язальних відносин.

Постановка проблеми. Майнові відносини, що виникають у сфері цивільного обороту, набувають правової форми зобов'язань чи зобов'язальних відносин. Саме ця правова форма надає названим відносинам стабільності, а в разі порушення стабільності однією зі сторін надає іншій можливість компенсації майнових витрат, що настали внаслідок порушення. Стрижнем зобов'язальних відносин є їх зміст. Він є багатим і структурованим. На структуру змісту зобов'язальних відносин звернув увагу М.М. Агарков, а пізніше В.А. Белов і Н.Ю. Голубева. Ю.Г. Басін і Л.А. Чеговадзе доповнили ці дослідження аналізом динамічного аспекту змісту зобов'язань. Проте проблема структури змісту зобов'язальних відносин потребує подальшого дослідження, бо ситуація у науці цивільного права мало змінилася з тих пір, як М.М. Агарков констатував, що питання про структуру зобов'язального правовідношення у буржуазній науці або не розглядається, або розглядається мимохідь [1, с. 265]. Він обачливо не сказав про те, що в соціалістичній науці цивільного права зазначена проблема також не розглядалася, або розглядалася поверхово. За таких умов проблема структури змісту зобов'язальних відносин зберігає свою актуальність до цього часу, що виправдовує звернення автора цієї статті до зазначеної проблеми.

Метою дослідження є розробка нових теоретичних положень, які стосуються структури зобов'язальних відносин, і які могли б бути науковим підґрунтям для вдосконалення правового регулювання майнових відносин.

Виклад основного матеріалу. Зобов'язальні відносини можна розглядати, як системне утворення, що складається із певних елементів, що знаходяться у певному співвідношенні і взаємодіють між собою. Традиція виокремлення таких елементів у складі зобов'язання склалась задовго до того, як у науці стали розроблятися проблеми використання у наукових дослідженнях системного методу. Д.Є. Мейер свого часу не вживав термін «елементи зобов'язання», але виокремлював і досліджував поняття осіб-учасників зобов'язання, предмета зобов'язання і дії зобов'язання [2, с. 440–493]. При цьому під рубрикою «дія зобов'язання» він аналізував переважно зміст зобов'язання у процесі його виконання, у процесі втілення прав та обов'язків сторін у їх конкретних діях. Г.Ф. Шершеневич також не вживав термін «елемент зобов'язання», але виокремлював і досліджував поняття суб'єктів зобов'язання, об'єкта зобов'язання та дії зобов'язання [3, с. 272–287].

М.М. Агарков використовував термін «елементи зобов'язання» в самому широкому розумінні, як будь-який фрагмент зобов'язання, що може бути виокремлений для практичних або наукових цілей [1, с. 304]. Пізніше використання терміну «елементи зобов'язання» стало само собою зрозумілим, як і розу-

міння під елементами зобов'язання суб'єктів, об'єктів, змісту зобов'язання. Для цілей даної статті нас цікавить лише останній елемент зобов'язання – його зміст.

М.М. Агарков, як ніхто інший побачив проблему змісту зобов'язання, а тому під рубрикою «основні елементи зобов'язання» розглядав, зокрема, питання змісту зобов'язань, санкцій в зобов'язаннях та мети зобов'язання [1, с. 176–288]. Особливий інтерес викликає та обставина, що він виокремлює підрозділ «Структура зобов'язання». У цьому підрозділі лише незначна частина (менше півсторінки із загального обсягу 23 сторінки) присвячується проблемі множинності осіб у зобов'язаннях. У решті частини цього підрозділу аналізується зміст зобов'язань, у якому виокремлюються окремі групи прав та обов'язків, що складають зміст зобов'язань, тобто під структурою зобов'язання М.М. Агарков розумів певні групи прав та обов'язків, які виокремлюються і взаємодіють між собою [1, с. 265–268].

Оскільки є проблема розуміння поняття зобов'язання в науці і законодавстві, видається доцільним при першому наближенні до проблеми, позначеної в заголовку цієї статті, використовувати термін «зобов'язальні відносини», маючи на увазі, що мало буде підстав заперечувати проти цього терміну, яким тут буде позначатись увесь комплекс цивільно-правових зв'язків, що виникають на підставі договору або іншого юридичного факту (чи їх сукупності), що породжує зобов'язальні відносини. Цей комплекс може бути гранично простим (при односторонньому договорі), а може бути складним (при двосторонньому договорі), а часто – вельми складним. У будь-якому випадку немає підстав заперечувати ні існування такого явища, ні його позначення терміном «зобов'язальні відносини». Зазначене явище є реальністю, тому його існування є незаперечуваним. Використання для його позначення вказаного терміну також заперечувати складно, оскільки це явище безспірно є відносинами, а слово «зобов'язальні» вказує на те, що вони є відносинами і цивільно-правовими. Термін «зобов'язальні відносини» у цій статті запозичений із творів М.М. Агаркова, який використовував термін «зобов'язальні правовідносини». При цьому М.М. Агарков не врахував, що зобов'язальні відносини завжди є правовідносинами, а тому вказівка на їх правовий характер є зайвою. У деякій мірі, як припущення, можна стверджувати, що зобов'язальні відносини Н.Ю. Голубева позначає, як зобов'язання, оскільки вона пише, що «всю сукупність низки зустрічних прав і обов'язків сторін... слід розглядати, як одне правовідношення – одне зобов'язання» [4, с. 24]. Таке зобов'язання Н.Ю. Голубева позначає, як складне. Ми тут вказали на припущення тому, що у зобов'язальних відносинах існують і такі права, стосовно яких існування зустрічних обов'язків принаймні викликає сумнів. З урахуванням цього, зобов'язання, як його розуміє Н.Ю. Голубева, може бути не тотожним зобов'язальним відносинам, як усьому комплексу цивільно-правових зв'язків, що існують між його сторонами. З урахуванням викладеного в цій статті, використовуються терміни «структура змісту зобов'язальних відносин», «зміст зобов'язальних відносин», «зобов'язальні відносини».

Проте не можна не помітити, що термін «зобов'язальні відносини» у вітчизняній науці та вітчизняному законодавстві не при-

жився. Терміном «зобов'язання» стали позначати як зобов'язальні відносини в цілому, так і кожне із зустрічних зобов'язань, що виникають на підставі двостороннього договору. Цілком очевидно, що визначення поняття зобов'язання в частині першій ст. 509 ЦК України, і розуміння цього ж поняття, що випливає з частини третьої ст. 510 ЦК України, є різними. За частиною першою ст. 509 ЦК України зобов'язанням є зв'язок між обов'язком на одній стороні і правом вимоги – на іншій. Згідно з частиною третьою ст. 510 ЦК України кожна зі сторін може одночасно мати права і нести обов'язки. І це породжує проблеми при правозастосуванні: коли в певному правовому положенні вживається термін «зобов'язання», то суб'єкт правозастосування змушений з'ясувати, якого ж саме значення надає законодавець цьому терміну – того значення, що відповідає частині першій ст. 509 ЦК України, чи того значення, якого слід надавати цьому терміну згідно з частиною третьою ст. 510 ЦК України. Подібно до цього, маючи на увазі різні розуміння категорії договору, В.В. Луць рекомендував «у конкретному аналізі юридичних явищ завжди... розкривати їх сутність та встановлювати, зокрема, що розуміється під поняттям «договір» у тому чи іншому випадку» [5, с. 20]. Ми б додали від себе, що встановлювати це треба шляхом врахування контексту відповідного нормативного положення. Але ж і це допомагає не завжди. Так, із контексту ст. 607 ЦК України, що передбачає припинення зобов'язання неможливістю його виконання, можна зрозуміти, що на підставі цього законодавчого положення припиняється не весь комплекс правових зв'язків, що виникають на підставі двостороннього договору, а якась частина цих зв'язків: не може такого бути, щоб водночас стало неможливим виконати всі обов'язки обох сторін договору. Проте в інших випадках не допомагає і врахування контексту. Тому було б краще, якби цивільно-правові терміни були чітко визначеними і не допускали їх дво- і багатозначного тлумачення.

Багатозначне розуміння поняття зобов'язання має місце і в цивільному законодавстві Росії. Різниця тільки в нумерації законодавчих положень: частина перша ст. 509 ЦК України відповідає пункту першому ст. 307 ЦК РФ, а частина третя ст. 510 ЦК України – пункту другому ст. 308 ЦК РФ.

Враховуючи ці законодавчі положення, Н.Ю. Голубева у своїй монографії сформулювала доктринальне визначення поняття зобов'язання, яке охоплює і нормативне визначення цього поняття у частині першій ст. 509 ЦК і законодавче його розуміння у ст. 510 ЦК [6, с. 638]. Дещо пізніше Н.Ю. Голубева дійшла висновку про те, що «зобов'язальне правовідношення є взаємним...», а на одностороннє воно перетворюється у разі виконання своїх обов'язків одним із учасників цього зобов'язання.

Щоб не залишалось сумнівів у її відмові від раніше сформульованого нею збірного визначення поняття зобов'язання, Н.Ю. Голубева пише, що «визнання зобов'язання як елементарної схеми «обов'язок – на одній стороні, право – на іншій» призводить до штучного розриву єдиних за своєю метою зв'язків учасників цивільного обороту» [4, с. 24]. Відразу зауважимо, що цей аргумент є непереконливим. «Штучний розрив» має місце тоді, коли законодавець допускає недоцільний розрив цивільних правовідносин, а використання законодавства, а тим більше – в теорії односторонніх зв'язків (право на одній стороні, а обов'язок – на іншій), які (у разі, коли їх два) утворюють двосторонній зв'язок, нічого не розриваючи, бо це – лише аналіз, який буде за наявності необхідності доповнений синтезом, у результаті якого ми отримуємо єдине складне правовідношення, позначати яке можна не тільки терміном «зобов'язання». Очевидно, більш прийнятним для цього може бути термін «зобов'язальні відносини», маючи на увазі, що до структури зобов'язальних відносин входить декілька зобов'язань.

Повернемося, однак, до поняття зобов'язальних відносин чи складних зобов'язань, а більш широко – до категорії складних правовідносин. Ця категорія є змістовною практично й у теоретичному плані. І не варто було В.А. Белову декількома рядками свого підручника без будь-яких аргументів спростувати концепцію, його словами, «так званого єдиного трудового правовідношення», бо вона, ця концепція, була глибоко розроблена видатним радянським науковцем – юристом М.Г. Александровим [11]. А потім це «так зване єдине трудове правовідношення» досліджувалося з інтервалом приблизно в десять років М.П. Карпушиним [12], Л.Я. Гінцбургом [13], В.М. Скобелкіним [14]. Теж саме слід сказати і про оцінку В.А. Беловим монографії М.Т. Оридороди «Шлюбне правовідношення» [15] як «дослідження» (сама в лапках, тобто як квазідослідження).

Враховуючи, що категорію складного зобов'язання прямо чи опосередковано визнавали провідні науковці-цивілісти дореволюційної Росії, Радянського Союзу, сучасної України та сучасної Росії, В.А. Белов повинен був би утриматись від оцінки розуміння ним зобов'язання, як «антинаукового».

Реально існує таке правове явище, як комплекс правових зв'язків, що виникають на підставі двостороннього договору. Раз існує таке явище, то існує і потреба його осмислення і наукового дослідження. Для цього зазначене правове явище слід позначити певним терміном, а терміни, як пише В.А. Белов, носять конвенціональний договірний характер [10, с. 109]. Тож і про термін, яким буде позначатись весь комплекс правових зв'язків, що виникають на підставі двостороннього цивільно-правового договору, слід домовитись, а не заперечувати взагалі доцільність позначення цього правового явища певним терміном.

Що стосується твердження В.А. Белова про те, що «в конструкції складного зобов'язання не існує будь-якої необхідності» [8, с. 35], то важко повірити в те, що не існує необхідності в терміні, що позначав би певне реальне і поширене явище. «Складне зобов'язання» – це правове явище, зміст якого досить чітко видно навіть тоді, коли воно тісно пов'язане із суміжними зобов'язаннями. Так, коли укладається змішаний договір, то чітко видно, що на його підставі виникає два або декілька окремих зобов'язань, що не можуть бути об'єднані в одне «складне зобов'язання», бо «до відносин сторін в змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи якого містяться у змішаному договорі...» (ч. 2 ст. 628 ЦК України). В інших випадках законодавець також прагне чітко розмежувати одне «складне зобов'язання» від іншого суміжного зобов'язання. Так, ст. 928 ЦК України чітко відмежовує «складне зобов'язання» щодо перевезення пасажирів від зобов'язання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смерті пасажирів. Статті 1209-1212 ЦК України чітко відмежовують зобов'язання відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг від «складного зобов'язання» купівлі-продажу.

За наявності принаймні двох різних розуміннь поняття зобов'язання, що випливають із цивільного законодавства України, аналіз структури зобов'язання слід почати, виходячи з широкого розуміння цього поняття, яке знайшло свій прояв у визначенні, що наводиться у ч. 3 ст. 510 ЦК України. Отже, можна виходити із того, що із ч. 3 ст. 510 ЦК України випливає розуміння цивільного зобов'язання, що охоплює собою всі права, що можуть за визначенням набувати правової форми вимоги, та обов'язки, що кореспондують зазначеним правам. Це явище можна було б позначити, як складне зобов'язання. М.М. Агарков позначав таке явище, як зобов'язальне правовідношення [1, с. 266–288]. Правда, він спочатку зобов'язальним правовідношенням називав два взаємних (зустрічних) зобов'язання [1, с. 266], а потім включає

до структури зобов'язання (саме зобов'язання, а не зобов'язальні правовідносини) секундарні права, які не здатні набувати права вимоги за визначенням, а тому і не можуть входити до структури змісту зобов'язання, хоч би і складного. А до структури зобов'язальних правовідносин, які повинні розумітись, як увесь комплекс цивільно-правових зв'язків, що виникають на підставі двостороннього договору (ядром цього комплексу є взаємні зобов'язання), секундарні права входять поряд з іншими правовими явищами. Тому термін «зобов'язальні відносини» доцільно було б використовувати для позначення усього зазначеного комплексу включно з секундарними правами.

Дослідження структури зобов'язань (зобов'язальних правовідносин) Ю.Г. Басін доповнив аналізом стану правовідношення [18, с. 280]. Це дало змогу розглянути структуру цивільних зобов'язань у зв'язку з динамікою останнього. Л.А. Чеговадзе обрала для власного дослідження такий аспект структури зобов'язання, який передбачає визнання перебування цивільного правовідношення у нормальному стані, в напруженому стані, в конфліктному стані і стані захисту [19, с. 21].

Слід визнати, що поняття стану цивільних правовідносин у такому розумінні є вочевидь конструктивним. Проте слід зауважити, що «нормальний стан» не є незмінним, і на певних етапах розвитку зобов'язання має істотні особливості, врахування яких є важливим не тільки для науки цивільного права, а і для цілей правотворчості і правозастосування.

У структурі (змісту) зобов'язальних правовідносин, що виникають на підставі двостороннього договору, М.М. Агарков виокремлює два взаємних (зустрічних) зобов'язання [1, с. 266]. Зміст першого із цих зобов'язань складають «право вимоги однієї сторони і обов'язок іншої сторони, який відповідає зазначеному праву, здійснити або утриматися від певної дії» [1, с. 265]. Ці право та обов'язок утворюють необхідне ядро будь-яких зобов'язальних відносин [1, с. 265]. Із контексту відповідних робіт М.М. Агаркова випливає, що під «ядром» зобов'язальних відносин він розумів зобов'язання боржника передати товар, виконати роботу, надати послугу і зустрічне, як правило, грошове зобов'язання покупця, підрядника, послугодавця. Це – вельми плідна думка, яку сам М.М. Агарков доводить до логічного завершення не став, включив до структури зобов'язання допоміжні права та обов'язки сторін зобов'язання, які він назвав додатковими (дополнительными – рос.). У російськомовному варіанті це було прийнятно, бо в ст. 46 ЦК РСФСР 1929 року, чинного на час підготовки М.М. Агарковим своєї роботи, використовувався термін «главное требование». У ст. 46 ЦК УРСР 1922 року вживався термін «додаткова вимога». Тому позначення допоміжних прав та обов'язків словом «додаткові» в тексті українською мовою буде неправильним. Аналізуючи ці допоміжні («дополнительные») права та обов'язки, М.М. Агарков називає їх додатковими зобов'язаннями («дополнительными обязательствами»). Такими, на його думку, є обов'язок продавця зберігати продану річ до моменту її передавання покупцеві, обов'язок підрядника попередити замовника про неякісність наданих замовником матеріалів [1, с. 267]. Н.Ю. Голубева більш детально розгортає спектр «додаткових обов'язків».

Зобов'язання з прийняття виконання також слід віднести до допоміжних зобов'язань, що виходять за межі основного зобов'язання, але знаходяться у межах зобов'язальних правовідносин. Спроби В.А. Белова довести, що кредиторські обов'язки, зокрема обов'язок прийняти виконання не є обов'язками юридичними [8, с. 80] – це оригінально, але не конструктивно, бо спростовує основи теорії права: Цивільний кодекс встановлює обов'язки, що не є юридичними. Такого бути не може. Н.Ю. Голубева більш уважно і виважено підійшла до цієї проблеми. Вслід

за В.В. Кулаковим вона стверджує, що у договорі купівлі-продажу обов'язок прийняти виконання є звичайно обов'язком боржника (оскільки такий обов'язок передбачений ст. 655 і ст. 689 ЦК), а обов'язок наймодавця прийняти річ назад є обов'язком кредиторським, оскільки немає спеціально установлені санкції [6, с. 529]. Спеціально встановлені санкції – це розповсюджене для цивільного права явище, бо, як загальне правило, застосовується санкція, встановлена статтями 15, 623, 1166, 1192 ЦК – відшкодування збитків. Але ж стосовно прострочення кредитора, яким (простроченням) охоплюється і відмова прийняти належне виконання, така санкція відшкодування збитків встановлена спеціально (ч. 3 ст. 613 ЦК). А раз встановлена відповідальність, та ще при цьому зазначається на вину як умову відповідальності, то заперечення існування кредиторських обов'язків було не конструктивним. Аналіз ст. 613 ЦК свідчить про те, що термін «прострочення кредитора» є суто умовним: наприклад, вантажовідправник не може виконати обов'язок використання транспортної засоби, якщо цей засіб не наданий під авантаження. А перевізник не може виконати обов'язок прийняти вантаж до перевезення, якщо його не надав вантажовідправник. Ці переходи сторін зобов'язальних правовідносин із статусу боржника в статус кредитора можуть бути багатократними. Тому кредиторські обов'язки слід визнати звичайними допоміжними обов'язками боржника, і формула «примусове виконання обов'язку в натурі» (п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК) цілком застосовна і до обов'язків, які відповідно до ст. 613 ЦК можуть бути позначені як кредиторські.

До допоміжних зобов'язань належать і організаційні зобов'язання, що включаються до змісту зобов'язальних відносин. У той же час організаційні зобов'язання можуть існувати і поза будь-якими зобов'язальними відносинами, ядром яких є зобов'язання щодо передавання товару, виконання роботи, надання послуги та зустрічні, як правило, грошові зобов'язання.

Вельми цікавою є та обставина, що поки науковці впродовж десятків років дискутують з приводу поняття зобов'язання, судово-практика, правда, не українська, таки розшифрувала формулу «зобов'язання сторін припиняються» (п. 2 ст. 453 ЦК РФ, якому текстуально відповідає ч. 2 ст. 653 ЦК України). Пунктом третім постанови Пленуму Вишого арбітражного суду «Про наслідки розірвання договору» роз'яснюється: «...За змістом пункту другого ст. 453 ЦК РФ при розірвання договору припиняється обов'язок боржника здійснити в майбутньому дії, що є предметом договору (наприклад, відвантажити товари за договором поставки, виконати роботу за договором, видавати гроші за кредитним договором тощо)». Тобто, при розірванні договору припиняються цивільно-правові зв'язки, які М.М. Агарков назвав ядром зобов'язальних відносин, а Н.Ю. Голубева – основним зобов'язанням [6, с. 536], а не весь комплекс цивільно-правових зв'язків між сторонами зобов'язальних відносин. Питання про долю цих зв'язків має вирішуватись окремо.

Виведення допоміжних зобов'язань за межі основних зобов'язань обумовлене такими міркуваннями. Допоміжні права та обов'язки, як зазначає М.М. Агарков, забезпечують досягнення мети зобов'язання – передавання речі покупцю, виконання роботи [1, с. 267]. Додамо від себе, що мета зобов'язання може полягати й у наданні послуги, а зустрічне зобов'язання – у переданні-отриманні грошової суми. Якщо включити допоміжні права та обов'язки до змісту основного зобов'язання, то ми залишимося у тій же ситуації, яка наразі існує, і за якої трудно збагнути, коли ж законодавець чи науковець веде мову про зобов'язальні відносини, коли – про зобов'язання, коли – про права та обов'язки, що утворюють зміст зобов'язання, а коли – про права та обов'язки, що виходять за межі змісту зобов'язання, але не виходять за межі зобов'язальних правовідносин.

У той же час слід визнати необхідність розмежування прав та обов'язків, що входять до змісту основного зобов'язання (чи, словами М.М. Агаркова, прав та обов'язків, які утворюють ядро зобов'язальних відносин, або, словами Н.Ю. Голубевої, основних прав та обов'язків) і допоміжних прав та обов'язків. Навіть М.М. Агарков, який свого часу здійснив фундаментальне дослідження зобов'язальних відносин, несподівано відніс обов'язок позичальника сплачувати проценти на користь позикодавця до допоміжних (додаткових) [13, с. 268]. Обов'язок позичальника сплачувати проценти і право позикодавця (кредитодавця) на їх отримання виражають сутність зобов'язання позики (якщо вона надана за умови про сплату процентів) і кредитного зобов'язання, тому відносити їх до допоміжних, додаткових («дополнительных») ніяк не можна.

Що стосується секундарних прав, то В.А. Белов правильно звертає увагу на те, що вони істотно відрізняються від суб'єктивних прав, що входять до змісту зобов'язання. Якщо суб'єктивні права у зобов'язанні на певному етапі набувають характеру вимоги, і що здатність суб'єктивних прав слід визнати сутнісною, то секундарні права певною мірою можна назвати пануванням кредитора над особою боржника. Кредитор – суб'єкт секундарного права, нічого від боржника не вимагає. Реалізацію свого секундарного права кредитор здійснює одностороннє, а боржник у силу закону має підкорятись зміні свого правового становища у результаті односторонніх дій кредитора, що здійснюються ним на свій розсуд. Секундарному праву не кореспондують обов'язки. Навіть якщо мати на увазі обов'язок сторони підкоритись правовій ситуації, що виникла в результаті здійснення іншою стороною секундарного права, то зазначений обов'язок означає підпорядкування закону, а дії володільця секундарного права є лише юридичним фактом, що «включає» дії відповідних положень цивільного законодавства. Тому секундарні права не входять до змісту будь-якого зобов'язання (основного, допоміжного, додаткового), але входять до структури зобов'язальних відносин, як усього комплексу цивільно-правових зв'язків, що виникають на підставі договору чи іншого юридичного факту, що є підставою зобов'язальних відносин, або в процесі розвитку цих відносин.

Висновки. Отже, існують зобов'язальні відносини, як увесь комплекс правових зв'язків, що виникають на підставі договору і юридичних фактів, передбачених цим договором і законом, якщо цей закон поширюється на відносини сторін договору. Існують основні зобов'язання, до змісту яких включаються: право кредитора, що на певному етапі здатне набути форми вимоги, і обов'язок, що кореспондує цьому праву. На підставі двостороннього договору виникає два таких зустрічних зобов'язання.

За межами основного зобов'язання, але в межах зобов'язальних відносин знаходяться також додаткові зобов'язання. Це вид зобов'язань, що входять до змісту зобов'язальних відносин. До додаткових доцільно було б віднести усі зобов'язання, що виникають або на підставі правочину, що вчиняється під відкладальною умовою або на підставі юридичних фактів, які передбачені законом або договором, але стосовно яких при укладенні договору було невідомо, настануть вони чи ні. Це – усі забезпечувальні зобов'язання, змістом яких є відповідальність (застосування цивільно-правових санкцій), а також деякі інші зобов'язання, що виникають на зазначеній підставі.

Викладені у цій статті наукові положення слід оцінити, як певну схему структури змісту зобов'язальних відносин. Кожен із елементів цієї схеми, а особливо додаткові зобов'язання, потребують подальшого дослідження.

Література:

1. Агарков М.М. Обязательства по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков / Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. Т. I. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2002. – С. 163–460.
2. Мейер Д.И. Русское гражданское право / Д.И. Мейер. – М. : Статут, 2000. – 831 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 856 с.
4. Голубева Н.Ю. До питання про складне за змістом зобов'язання / Н.Ю. Голубева // Часопис цивілістики. – 2014. – Вип. 16. – С. 19–25.
5. Луць В.В. Договір як регулятор цивільних відносин / В.В. Луць // Право України. – 2012. – № 9. – С. 19–25.
6. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. – Одеса : Фенікс, 2013. – 642 с.
7. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть. Т.1. Введение в гражданское право : учебник. – М. : Юрайт, 2011. – 521 с.
8. Белов В.А. Гражданское право. Т. 4. Особенная часть. Относительные гражданско-правовые формы : учебник. – М. : Юрайт, 2013. – 1085 с.
9. Карабань В.Я. Правозастосовні аспекти системи прав / В.Я. Карабань // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, серия «Юридические науки». Т. 19 (58). – 2006. – № 3. – С. 137–142.
10. Белов В.А. Гражданско-правовые нормы как предмет научного изучения и практического применения / Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под ред. В.А. Белова. – М. : Юрайт, 2007. – С. 94–123.
11. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение / Н.Г. Александров. – М. : Государственное издательство Министерства юстиции СССР, 1948. – 336 с.
12. Карпушин М.П. Социалистическое трудовое правоотношение / М.П. Карпушин. – М. : Госюриздат, 1958.
13. Гинцбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотношение / Л.Я. Гинцбург. – М. : Наука, 1977. – 221 с.
14. Скобелкин В.Н. Трудовое правоотношение / В.Н. Скобелкин. – М. : Вердикт-1М, 1999. – 475 с.
15. Оридорога М.Т. Брачное правоотношение. – Киев, 1971.
16. Белов В.А. Очерки вещного права. Научно-популярные заметки : учебное пособие. – М. : Юрайт, 2015. – 332 с.
17. Гражданское право : учебник / под ред. Е.А. Суханова. 3-е изд. Т.2. – М. : Волтерс Клувер, 2005.
18. Басин Ю.Г. Вопросы советского жилищного права (выдержки) / Ю.Г. Басин : ученый, учитель, личность. – Алма-Ата : AEQUITAS, 2013. – С. 266–322.
19. Чеговадзе Л.А. Структура и состояние гражданского правоотношения. Автореф. ... доктора юридических наук по специальности – 12.00.03. – М., 2005. – 43 с.

Чанишева А. Р. Структура содержания обязательственных отношений

Аннотация. В статье исследуется структура содержания обязательственных отношений. Обязательственные отношения рассматриваются, как системное образование, состоящее из определенных элементов, которые находятся в определенном соотношении и взаимодействуют между собой. Разрабатываются новые теоретические положения, которые могут быть научной основой для совершенствования правового регулирования относительных имущественных отношений.

Ключевые слова: обязательства, обязательственные отношения, содержание обязательственных отношений.

Chanysheva A. The structure of content of obligations relations

Summary. The paper investigates structure of content of obligations relations. Obligation relations are considered as systematic forming consisting of particular elements that are in a certain ratio and interact. New theoretical propositions are developed that can be a scientific basis for improvement of legal regulation of relative property relations.

Key words: obligation, obligation relations, content of obligations relations.